

УДК 376-056.34:76.064]-053.6

Рецензент
Сак Т.В.
доктор
психологічних наук,
професор

О. БАБЯК

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ У ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗПР

У статті розглядаються особливості міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР. Розкривається проблема міжособистісних стосунків в психолого-педагогічній літературі.

***Ключові слова:** міжособистісні стосунки, особистість, підлітки із ЗПР.*

В статье рассматриваются особенности межличностных отношений у подростков из ЗПР. Раскрывается проблема межличностных отношений в психолого-педагогической литературе.

***Ключевые слова:** межличностные отношения, личность, подростки из ЗПР.*

In the article the features of interpersonality relations are examined for teenagers from ZPR. The problem of interpersonality relations opens up in to psikhologo-pedagogical to literature.

***Key words:** interpersonality relations, personality, teenagers, are from ZPR.*

Як свідчать психологічні дослідження Т.В. Драгунової, у підлітковому віці стосунки з однолітками виділяються в сферу власних особистісних стосунків, в яких підліток діє самостійно. У підлітків дуже яскраво виражене, з одного боку, прагнення до спілкування і спільної діяльності з однолітками, бажання жити колективним життям, мати близьких товаришів, друзів, а з іншого— не менш сильне бажання бути прийнятим, визнаним, шанованим товаришами. Неблагополуччя у стосунках з однокласниками, відсутність близьких товаришів, друзів або руйнування дружби породжують важкі переживання, розцінюються як особиста драма

Встановлені у підлітків в нормі психолого-педагогічні закономірності розвитку міжособистісних стосунків, простежуються і у підлітків із затримкою психічного розвитку (ЗПР).

Дітям із затримкою психічного розвитку, як зазначають Н.Л. Білопольська, І.Ю. Кулагина, С.А. Домішкевіч, В.А. Пермякова, У.В. Ульяновка, Е.Е. Дмітрєєва, Е.С. Слепович властиво, слабкий зв'язок з соціальними групами, ряд особистісних особливостей: недорозвинення емоційно-вольової сфери; тривале збереження ігрових інтересів; більш виражена, ніж в їхніх однолітків з нормальним розвитком, потреба в домінуванні; неадекватна самооцінка, часто завищена, що відповідає дітям з нормальним розвитком більш молодшого віку.

Виходячи з положень вітчизняної психології про те, що міжособистісні стосунки в дитячих групах виявляються і формуються в спілкуванні (І.В. Дубровіна, Е.Е. Данілова, А.М. Прихожан, Я.Л. Коломінський, Р.С. Немов, А.Г. Цегельник, Н.І. Шевандрін), необхідно простежити специфічні особливості спілкування у підлітків із ЗПР.

Спілкування, згідно Т.В. Драгунової, П.М. Якобсон, М.В. Гамезо, є провідним видом діяльності в підлітковому віці.

Деякі особливості спілкування підлітків із затримкою психічного розвитку, що навчаються в масовій і спеціальній школі, виявлені в дослідженнях Г.В. Грібанової. Вона зазначає, що підвищена навіюваність, пасивність, слабке усвідомлення власного «я» надають негативний вплив на самооцінку підлітків із ЗПР і обумовлюють своєрідність побудови стосунків з дорослими і однолітками. Встановлено, що підлітки із ЗПР, що навчаються в масовій школі, відрізняються надмірною емоційною збудливістю і яскравістю емоцій при недостатній їх глибині і стійкості, проявом дитячості в пізнавальній діяльності і поведінці. Ці підлітки вступають в контакт зі своїми однолітками в нормі, але зазнають певних труднощів як соціального, так і особистісного характеру. Багато в чому ці труднощі є наслідком формування в вуличних компаніях асоціальної спрямованості, незрілості інтересів, недостатнього позитивного досвіду спілкування в сім'ї. В результаті шкільна дезадаптація проявляється вже не лише в

неуспішності, але і в порушенні взаємостосунків і емоційних зв'язків з тими, що оточують.

Спілкування носить швидкоплинний, поверхневий характер. Зв'язки з однолітками часто ґрунтуються не на принципах рівності, товариства, почуттів обов'язку і відповідальності, а на примітивній залежності від більш зрілих і стеничних членів компанії, на підлеглих ним.

У підлітковому віці розвивається дуже важлива для спілкування особливість — уміння орієнтуватися на вимоги однолітків, враховувати їх. Це необхідно для благополуччя в стосунках. Відсутність такого уміння розцінюється старшими підлітками як інфантильність. Специфіка стосунків з друзями і близькими товаришами полягає в тому, що підлітки виховують один одного, оскільки кожен пред'являє іншому цілу систему певних вимог і стежить за їх виконанням, а якщо вони не виконуються, то як покарання виступає такий вагомий засіб, як відмова від спілкування. Товариш - зразок для підлітка, тобто з'являється бажання наслідувати товариша, бути таким же і навіть краще. Уміння поважати товариша, на думку автора, необхідна якість для ділових стосунків підлітків (Т.В. Драгунова).

Дослідження особливостей підлітків із ЗПР, що навчаються в масовій школі, проведені Г.В. Грибановою, свідчить про те, що у підлітків із ЗПР інфантильний характер комунікативних зв'язків поєднується з тривожністю, невпевненістю в собі, несамостійністю.

Н.Н. Афанасьевою встановлено, що між старшими підлітками із ЗПР, що навчаються в умовах спеціальної школи, встановлюються стосунки, характерні для дітей в нормі, в кінці молодшого шкільного віку. Підлітки із ЗПР не диференціюють товариські і дружні стосунки. Їх спілкування можна охарактеризувати як широке товариство, що будується на основі загальної діяльності.

Важливим моментом для стосунків підлітків, згідно Т.В. Драгунової є характер самооцінки. Причиною неблагополуччя в стосунках є завищена самооцінка, яка робить підлітка несприйнятливим до критики і вимог товаришів. В непопулярних і відгороджених класом підлітків самооцінка часто буває завищеною. Благополуччю в стосунках сприяє адекватна або навіть трішки занижена самооцінка. Ізольовані підлітки можуть володіти різними привабливими особливостями, але всім їм властивий один недолік — відсутність якостей товарищкості.

В процесі спілкування підлітка з іншими людьми, на думку М.В. Гамезо, М.В. Матюхитної, Т.С. Міхальчик виникає і формується самооцінка. Взаємодіючи з тими, що оточують, підліток постійно порівнює себе з іншими і пізнає себе на основі цього порівняння. Взаємодіючи з тими, що оточують, підліток постійно оцінюється ними. Оцінка тих, що оточують і формує самооцінку. Так, при завищеній самооцінці у підлітка часто виникають конфлікти з тими, що оточують. Якщо підлітка недооцінюють або переоцінюють, то формується

неадекватна самооцінка. Спочатку в підлітковому віці самооцінка носить нестійкий характер, потім стає стійкішою.

Психологічним ґрунтом для позитивних міжособистісних стосунків в дитячих група, як вважає П.М. Якобсон, є наявність моральних установок у підлітків. Принцип єдності моралі повинен пронизувати етичні стосунки дитини. Колектив класу являється об'єктом етичних відчуттів: відчуттів прихильності, боргу, взаємної відповідальності і тому подібне. Істотною стороною в розвитку етичних відчуттів школяра є зростання його розуміння переживань інших людей і уміння співпереживати з ними те, що їх хвилює, радує, журить. Ця емоційна властивість виразно виявляється у підлітка.

Згідно даним дослідження А.Б. Ценципера, для того, щоб завоювати сприятливе положення серед однолітків, дитині необхідно володіти багатьма позитивними якостями; а для того, щоб потрапити в число непопулярних і ізольованих, досить володіти одним-двома негативними якостями. У підлітковому віці ці якості, як правило, пов'язані з мораллю особистості.

Дослідження, що стосуються структури міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР, ще не проводилося, хоча існують дослідження даної сфери міжособистісних стосунків в старших класах допоміжної школи. (В.А. Вярнян). Учений відзначає, що статусна структура аналогічна структурі груп масової школи.

Особливістю, на думку автора, є те, що велика кількість дітей потрапляє в категорію «ізолюваних», є діти, які не отримали виборів.

Аналізуючи динаміку нестійкої особистості підлітків, А.І. Коротенко встановив, що їх соціальна адаптація більше залежить від впливу довкілля, ніж від них самих. Автор має на увазі, з одного боку, їх підвищену навіюваність і імпульсивність, з іншої - незрілість вольових установок, нездатність до вироблення стійкої, соціально-схвалюваної поведінки і, як наслідок цього, — неорганізованість, відсутність прагнення до подолання труднощів, підлеглість негативним внутрішнім впливом.

Стан проблеми міжособистісних стосунків у підлітків із ЗПР доповнюють дослідження міжособистісних стосунків дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Міжособистісні стосунки у дітей із ЗПР молодшого шкільного віку, на думку Г.А. Коропової, Т.П. Артемьєвої, мають специфічні якості:

- переоцінка своїх можливостей, свого впливу;
- психічна нестійкість, психологічна база для активного повноцінного спілкування дефіцитна і ослаблена;
- низька потреба в спілкуванні у поєднанні з дезадаптивними формами взаємодії (відчуження, уникнення або конфлікту) визначають дезінтеграцію

дитячого колективу, роз'єднаність, мізерність і конфліктність контактів; емоційна поверхневність контактів, слабке співпереживання і співчуття;

- контакти швидкоплинні, ситуативні, нестійкі;
- імпульсивна поведінка знаходить своє вираження в афективних реакціях, неадекватних способах виходу з конфлікту;
- у дітей із ЗПР немає розвиненої самооцінки, що приводить до перебільшення особливостей суспільної поведінки: воно непослідовне, нерівне, нелогічне, конфліктне, малопередбачуване.

Аналіз опублікованих в літературі даних про особливості особистості підлітків із ЗПР свідчить про те, що наявні відомості дуже обмежені за об'ємом і змісту. Майже відсутні дані про взаємостосунки дітей між собою, про їх відношення до вчителів і до батьків. Тим часом ці знання мають найважливіше значення для розробки технологій і засобів формування міжособистісних стосунків у дітей даної групи.

В нашій роботі ми розглядаємо міжособистісні стосунки як багатогранну та відносно стійку систему вибірових, осмислених та емоційно переживаючих зв'язків між підлітками із ЗПР контактної групи. Ці зв'язки визначаються в основному спільною діяльністю та ціннісними орієнтаціями. На наш погляд найбільш суттєвим являється виділення Д. І. Фельдштейном багатовимірного характеру стосунків в

дитячій групі. Він вважає, що стосунки мають рівневу організацію функціонально-рольових, емоційно-оцінних і особистісно-смыслових зв'язків між дітьми.

А. Функціонально-рольові (поведінкові). Дані стосунки значущі при діловому спілкуванні у спільній діяльності, у специфічних для даної спільності дітей сферах діяльності. В результаті чого відбувається засвоєння норм і способів дії у групі під керівництвом і контролем дорослого.

Б. Емоційно-оцінні (афективні). У результаті яких відбувається корекція поведінки однолітка відповідно до норм поведінки, спілкування та спільної діяльності.

В. Особистісно-смыслові(гностичні). Результатом є переживання інтересів і цінностей інших як своїх власних.

Наша робота спрямована на дослідження актометричного, афективного і гностичного аспектів міжособистісних стосунків, представлених функціонально-рольовими, емоційно-оціночними і особистісно-смысловими зв'язками між дітьми із ЗПР.

Література

1. Драгунова Т.В. Возрастная и педагогическая психология. — М.: Просвещение, 1979. — 288с.
2. Дубровина И.В., Данилова Е.Е., Прихожан А.М.. Психология. — М.: Академия, 1999.— 461с.
3. Кузнецова Л.В. Особенности мотивационно-волевой готовности детей с ЗПР к школьному обучению: Автореф... дис. канд. псих.наук. — М., 1986. —21с.
4. Лубовский В.И. Задержка психического развития как психолого- педагогическая проблема //Развитие

младших школьников в норме и при отклонениях. — Иркутск, 1979. — С.3-17.5

5. Обозов Н.Н. Межличностные отношения. — М.: Изд-во Москв. ун-та, 1979. — 151с.

УДК 159.922.762:159.942.5]-053.4

Рецензент
Колупаєва А.А.,
доктор педагогічних
наук,
професор

БЛОЗЕРСЬКА Н.

СІМ'Я ЯК ОСЕРЕДОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕГРУВАННЯ ДИТИНИ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті висвітлюються проблеми родини дитини з порушеннями психофізичного розвитку; визначено основні функції сім'ї; надаються рекомендації стосовно активізації соціальної позиції батьків.

В статье представлены проблемы семьи ребенка с нарушениями психофизического развития; определены функции семьи; поданы рекомендации по активизации социальной позиции родителей.

Problems of the family of a child with psychophysical development disorders are represented in the article; the main family functions are determined; the recommendations of parents' social position activation are provided.

Найважливішу роль у процесі соціального інтегрування дитини з порушеннями психофізичного розвитку відіграє